

Dominika Przybyszewska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Edukacja mniejszości romskiej w Polsce

KEYWORDS

ethnic minorities,
Roma, education
of ethnic minorities

ABSTRACT

Przybyszewska Dominika, *Edukacja mniejszości romskiej w Polsce* [*Education of the Roma Minority in Poland*]. Kultura – Społeczeństwo – Edukacja nr 2(6) 2014, Poznań 2014, pp. 175-192, Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2869-1. ISSN 2300-0422

The Roma people make one of the ethnic minorities recognized in Poland. In comparison in education which is based on continuation of their tradition, the Roma education aims at making the transmission of Polish culture more easy. In Poland in the years 2004-2013 the "Programme for the Roma communities". Its most important element was education which makes a sort of challenge. The teacher has to organize the learning process in order to overcome many obstacles. It is necessary to motivate the pupils to work, to integrate the class despite the existing cultural differences, including the initiating cooperation with parents. Gaining trust of the Roma milieu is one of the most important elements having influence on the success of the enterprise of education of children coming from those minorities. It is also important to diminish the social distance of Poles towards them and to getting rid of prejudice and fighting existing stereotypes.

W Polsce uznawanych jest aż dziewięć mniejszości narodowych (białoruska, czeńska, litewska, niemiecka, ormiańska, rosyjska, słowacka, ukraińska i żydowska) oraz cztery etniczne (karaimska, łemkowska, romska i tatarska). Według danych Głównego Urzędu Statystycznego, w 2011 roku 3,65% ludności ogółem deklaroowało inną niż polską identyfikację narodowo-etniczną (GUS, 2012: 105). Szczegółowe dane dotyczące mniejszości mieszkających w Polsce zawiera tabela 1.

Według Ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku (Dz. U. 2005 nr 17 poz. 141, art. 2 ust. 1), dana społeczność powinna spełnić szereg wymagań, by zostać uznana za mniejszość narodową. Musi być ona „mniejsza liczebnie od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej”, wspólnota ta „w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją; dąży do zachowania swojego języka, kultury

Tabela 1. Ludność według identyfikacji narodowo-etnicznej w 2011 roku z wyszczególnieniem mniejszości narodowych (opracowanie własne na podstawie: GUS, 2012: 105-106, 185; GUS, 2013: 261, 264)

Identyfikacja narodowo-etniczna	Ogółem	
	w tysiącach	w %
Ludność ogółem	38 512	100,00
Wyłącznie polska	36 157	93,88
Polska i niepolska	842	2,19
Wyłącznie niepolska	562	1,46
Identyfikacja narodowo-etniczna (niezależnie od liczby i kolejności deklaracji)		
Niemiecka	148	0,38
Ukraińska	51	0,13
Białoruska	47	0,12
Romska	17	0,04
Rosyjska	13	0,03
Łemkowska	11	0,03
Żydowska	8	0,02
Czeska	3	0,008
Słowacka	3	0,008
Litewska	8	0,02
Ormiańska	4	0,01
Karaimska	346 osób	
Tatarska	1916 osób	

lub tradycji; ma świadomość własnej historycznej wspólnoty narodowej i jest ukierunkowana na jej wyrażanie i ochronę; jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat; utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie”. Skutkuje to tym, że imigranci czy cudzoziemcy nieposiadający obywatelstwa polskiego nie mogą zostać zakwalifikowani w poczet mniejszości narodowych ani etnicznych (por. Machul-Telus, Majewska, 2011: 4). Natomiast mniejszością etniczną, w rozumieniu ustawy, jest grupa obywateli Rzeczypospolitej Polskiej, która spełnia łącznie następujące warunki (Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym z dnia 6 stycznia 2005 roku, art. 2, ust. 3): „jest mniej liczebna od pozostałej części ludności Rzeczypospolitej Polskiej; w sposób istotny odróżnia się od pozostałych obywateli językiem, kulturą lub tradycją; dąży do zachowania swojego języka, kultury lub tradycji; ma świadomość własnej historycznej wspólnoty etnicznej i jest ukierun-

kowana na jej wyrażanie i ochronę; jej przodkowie zamieszkiwali obecne terytorium Rzeczypospolitej Polskiej od co najmniej 100 lat; nie utożsamia się z narodem zorganizowanym we własnym państwie”. Z powyżej przytoczonych punktów Ustawy można określić różnicę między mniejszością narodową a etniczną, która polega na tym, iż mniejszość narodowa posiada własne państwo i utożsamia się z narodem w nim zorganizowanym.

Edukacja mniejszości narodowych w Polsce

Polska, mimo że jest krajem homogenicznym pod względem narodowości, zapewnia możliwość edukacji, która pozwala na podtrzymanie tożsamości kulturowej u dzieci pochodzących z mniejszości narodowych i etnicznych. Regulują to między innymi takie dokumenty, jak:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. nr 78, poz. 483, art. 35): „zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury”, w tym „prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i instytucji służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej”;
- Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. nr 173, poz. 1808), która stanowi w art. 13 ust. 1, że szkoły publiczne umożliwiają „podtrzymywanie tożsamości narodowej, etnicznej, językowej i religijnej, a w szczególności naukę języka oraz własnej historii i kultury”;
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 roku o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz. U. 2005 nr 17 poz. 141).

Zgodnie z ostatnim z wymienionych aktów prawnych, w Polsce możliwe jest organizowanie nauczania języka mniejszości lub języka regionalnego w placówkach oświatowych w czterech różnych formach:

- w szkołach lub oddziałach z nauczaniem w języku mniejszości;
- w szkołach lub oddziałach, w których zajęcia edukacyjne są prowadzone w dwóch językach: polskim oraz języku mniejszości lub języku regionalnym, będącym drugim językiem nauczania;
- w szkołach lub oddziałach z dodatkową nauką języka mniejszości lub języka regionalnego, prowadzoną w formie odrębnych zajęć;

- w międzyszkolnych zespołach nauczania języka mniejszości lub języka regionalnego.

Powyżej opisany zakres form kształcenia uczniów jest różnorodny – jedne z nich są mocno angażujące i pozwalają wszechstronnie rozwijać tożsamość narodową, inne oferują jedynie dodatkową naukę języka podczas zajęć pozaszkolnych¹. Stworzono również strategie rozwoju oświaty dla niektórych grup mniejszości narodowych (mniejszości litewskiej, ukraińskiej, białoruskiej i niemieckiej). Mają one na celu polepszenie sytuacji edukacyjnej przynależących do nich dzieci i młodzieży. Opracowano ponadto „Program na rzecz społeczności romskiej”.

Należy zwrócić uwagę na poruszanie aspektów związanych z tożsamością narodową w podstawie programowej na każdym etapie kształcenia, również w edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Aktualnie przywiązuje się również wagę do propagowania edukacji międzykulturowej (zwanej też edukacją interkulturową), której celem jest „wzajemne wzbogacanie się kultur większości i mniejszości – one nie powinny istnieć obok siebie, lecz współistnieć z sobą” (Dyba, 2006: 28). Istotne dla tej koncepcji jest promowanie współpracy i postawy akceptacji wobec różnic między przedstawicielami różnych narodów. Równość, solidarność oraz godność w stosunkach między kulturami stanowi podstawę tego podejścia (Dyba, 2006: 27). Prowadzenie edukacji międzykulturowej na wysokim poziomie przeciwdziała powstawaniu stereotypów i uprzedzeń, a dzięki temu poprawia sytuację imigrantów, uchodźców i omawianych w artykule przedstawicieli mniejszości narodowych i etnicznych.

Romowie w Polsce

Romowie pochodzą z terenu Indii, skąd wyemigrowali między V a X wiekiem naszej ery. Do Europy dotarli około XIV wieku. Początkowo uznawano ich za uciekinierów z Egiptu, na co wskazuje nazwa „Cyganie”, która pochodzi od słowa „Egipcjanin”. Następnie, w XV wieku, przenieśli się z Europy południowo-wschodniej na zachód. Niewątpliwie duży wpływ na tę migrację miały podboje tureckie. Należy zauważyć, że od najdawniejszych czasów zajmowali się kuglarstwem, tańcem, wróżbiarstwem oraz obróbką żelaza i wyrobem metalowych przedmiotów (Krasnowolski, 2011: 3-4). Podczas swoich wędrówek przyjmowali elementy kultur lokalnych, w szcze-

¹ Por. L. Nijakowski, *Oświata mniejszości narodowych w Polsce*; <http://zielonewiadomosci.pl/tematy/mniejszosci/oswiata-mniejszosci-narodowych-w-polsce/> (dostęp: 24.08.2014 r.).

gólności w aspekcie religii. Wskutek tego poszczególne grupy Romów różnicowały się, co świadczy o tym, że nie są oni grupą homogeniczną: „Cyganie/Romowie, wbrew temu, co większość nie-Cyganów o nich sądzi, nie są grupą monolityczną, jednorodną. Nie mieszczą się też w normach, sztywnych ramach, kanonach, klasyfikacjach, szufladach, których zwykliśmy używać w celu uporządkowania świata” (Milewski, 2009: 11). Aktualnie w Rzeczypospolitej Polskiej istnieją cztery grupy Romów: Polska Roma (inaczej Polscy Cyganie Nizinni), Bergitka Roma (inaczej Polscy Cyganie Wyżynni lub Cyganie Karpaccy), Kelderasze (inaczej Kalderasze) oraz Lowarzy (Milewski 2009: 11, 16; Paszko, 2007b: 17).

W czasach nowożytnych sytuacja Romów w Polsce była lepsza niż w innych krajach starego kontynentu. Początkowo przyjmowano ich bowiem życzliwie, jednakże w kolejnych wiekach zaczęto ich przepędzać z kraju do kraju. Na ziemiach polskich nie musieli oni obawiać się represji ze strony władz aż do drugiej połowy XVI wieku (Zygmunt August zalecił ich wygnanie, jednakże regulacje te nie były wprowadzane w życie). Z drugiej strony, w XVII wieku powołano instytucję naczelnika romskiego, którego zadaniem było sprawowanie władzy nad Romami. Sytuacja mniejszości uległa zdecydowaniu pogorszeniu po utracie przez Rzeczpospolitą niepodległości. Nienawiść do Romów osiągnęła punkt kulminacyjny podczas II wojny światowej, kiedy to doszło do masowej eksterminacji, zwanej Porajmos². Okres PRL-u również nie był dla Romów łatwy. Władze starały się nakłonić ich do zaprzestania nomadycznego stylu życia. Została wówczas przeprowadzona przymusowa akcja ich osiedlania. Transformacja ustrojowa pociągnęła zmiany gospodarcze, które spowodowały z kolei zwiększenie się stopy bezrobocia wśród Romów. Znikło bowiem zainteresowanie wyrobami metalurgicznymi wyrabianymi w sposób tradycyjny, handlem końmi czy romskimi zespołami muzycznymi. Jak wskazuje Andrzej Krasnowolski (2011: 12): „Powszechnie wśród polskich Cyganów/Romów jest bezrobocie. To wszystko skazuje polskich Romów na społeczną marginalizację. A marginalizacja społeczna Romów/Cyganów pogarsza, a nie poprawia stosunki między Romami a ludnością nieromską, które to stosunki, pomimo pewnej poprawy w ostatnich latach, nadal są złe i nieprzyjemne”.

Aktualnie stosunek Polaków do Romów jest szczególnie niekorzystny. Aż 55% badanych w 2014 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej czuje do nich niechęć, a jedynie 20% deklaruje życzliwość (CBOS, 2014: 2). Pokazuje to, że cieszą się oni zaufaniem społecznym i w stosunku do tej grupy panuje antypatia.

² Porajmos – romska nazwa Eksterminacji Romów przez III Rzeszę; miała ona podobny charakter jak Holocaust (w szczególności w takich aspektach, jak masowość i bezwzględność).

Spośród wszystkich narodowości to Romowie są grupą, w stosunku do której istnieje najwięcej uprzedzeń wśród Polaków.

Wpływ na to ma niewątpliwie wiele czynników. Można wśród nich wymienić istniejące stereotypy oraz brak pozytywnych kontaktów z przedstawicielami tej grupy. Romowie, którzy są bardzo mocno osadzeni w swojej kulturze, zamieszkują obszary na uboczu. Powoduje to ich fizyczną, przestrzenną separację. „Romowie tworzą w społeczeństwie polskim grupę o wyraźnie separatystycznych charakterystykach przestrzennych, izolującą się i odgradzaną od większości, bliską pełnej endogamii, zamkniętą hierarchicznie i kulturowo. Istnienie wyraźnych i licznych barier asymilacyjnych sprawia, że lokuje się ona na kontinuum dystansu społecznego i kulturowego zwykle na końcu skal, za innymi mniejszościami narodowymi i etnicznymi” (Paleczny, 2011: 11). Należy zaznaczyć, że opisane izolowanie dotyczy wszystkich członków mniejszości romskiej – zarówno tych najuboższych, jak i najbogatszych. Żyją oni w swoistych etnicznych enklawach. Towarzyszy im również poczucie wystawienia na nieustanne oceny ze strony większości, którą stanowią Polacy. Należy również zaznaczyć, że łączy się to z izolacją społeczną oraz segregacją etniczną, która przejawia się w umiejscowieniu mieszkań i domów romskich na uboczu skupisk lokalnych. Efektem tego jest obustronne utrzymywanie dystansu (Paleczny, 2011: 11).

Wśród Romów istnieje duże rozwarstwienie majątkowe. Duża część żyje, niestety, w ubóstwie. Związane jest to z wysoką stopą bezrobocia, która w niektórych rejonach dochodzi nawet do 90% (Paleczny, 2011: 14). Praca traktowana jest przez społeczność romską jako korzyść i źródło dobrobytu dla całej rodziny, a nie sposób samorealizacji. Wykazują oni również bierność w poszukiwaniu zatrudnienia oraz niechęć do podejmowania ciężkiej, fizycznej pracy (Paszko, 2007b: 27). Wskazuje się, że co trzeci Rom nie ma ukończonej szkoły podstawowej, a jedynie w przypadku 43% praca zawodowa stanowi źródło dochodów rodzin (Paszko, 2007c: 31). W większości wypadków utrzymują się oni z aktywności zawodowej w tak zwanej szarej strefie lub czerpią z wszelkiego rodzaju zasiłków socjalnych. Nie chcą podejmować pracy w zawodach niskopłatnych, a ponadto wiele zawodów objętych jest swoistym tabu kulturowym, które uniemożliwia Romom ich podjęcie (m.in. wszystkie zajęcia związane z kontaktem z krwią: pielęgniarka, salowa, lekarz, rzeźnik, masażysta, położna itd., a także zajęcia związane ze służbą i utrzymywaniem czystości poza własnym domem) (Nowicka-Rusek, 2011: 48). Towarzyszy temu również zjawisko dziedziczenia bezrobocia oraz uzależnienie od pomocy społecznej (Paszko, 2007a: 28). Brak pracy rodziców wpływa na deficyty poczucia stabil-

ności u dzieci. Dodajmy, że większość elementów kulturowych Romów uznawana jest za „niezrozumiałe, gorsze, destabilizujące wspólną przestrzeń relacji, a nadto wręcz tajemnicze, a więc groźne.” (Gerlich, Gerlich, 2011: 25).

Trudności Romów spowodowane są również przez złą sytuację zdrowotną i socjalną (w tym mieszkaniową). Ma to bezpośredni związek z sytuacją edukacyjną dzieci, które nie mają miejsca, gdzie mogłyby odrabiać zadania domowe. Nakłada się na to także postrzeganie przez tę społeczność edukacji jako obszaru marginalnego. Warto zaznaczyć, że kształcenie często kończy się – w ponad 80% – na poziomie szkoły podstawowej (Palczyński, 2011: 13-14). Sytuacji nie ułatwia również powszechne u Polaków przekonanie, że Romowie sami są winni swojego położenia i wynikających z tego konsekwencji. Przypisuje im się lenistwo, ociężałość umysłową, brak osobistych aspiracji. Stereotypowy Rom to oszust, kłamca, krętacz i człowiek nieszczerzy.

Romowie są grupą mocno osadzoną w swojej kulturze. Należy zauważyć, że posiada ona długie tradycje koczownicze. Zwyczaj przemieszczania wynika z kilku przyczyn (Jakimik, 2009: 13 i n.):

- braku możliwości stałego zamieszkania (nietolerancja i niechęć w stosunku do Romów, brak mieszkań);
- prowadzenia handlu obwoźnego (głównie wyrobami rzemieślniczymi) i handlu końmi;
- świadczenia usług rzemieślniczych;
- przeszłości historycznej (głównie ksenofobii, trudności w otrzymywaniu obywatelstwa, trudności w przezwyciężeniu biurokracji).

Opisana powyżej historia tej grupy uwidatnia aspekt wędrowności. Silne umiejscowienie w tradycji potwierdza również istniejące i respektowane prawo obyczajowe. Cechują je następujące pojęcia (Jakimik, 2009: 47):

- *Patyw, paciw* (honor, sława, dobre imię);
- *Magierdo, machrimo, prasto* (infamia, skalenie, wykluczenie).

Osoba skalana (Rom, który popełnił czyn wbrew prawu obyczajowego i zasadom współżycia) nie może przyjąć zaproszenia do stołu. Co ważne, musi ona powiadomić obcych Romów o niemożności przyjęcia zaproszenia do stołu oraz wytłumaczyć przyczynę swojego skalania. Należy zaznaczyć, że prawo obyczajowe i istniejące normy kulturowe są zupełnie różne od tych obowiązujących w społeczności Polaków. Skrajnymi przykładami są między innymi: możliwość wyjścia za mąż przez czternastoletnią dziewczynkę i zrezygnowanie przez nią z edukacji, nieczystość ciała kobiety (od pasa w dół), zakaz prania ubrań męskich i kobiecych

razem oraz zupełnie odmienne zwyczaje, np. całowanie starszych mężczyzn z ręką (Paszko, 2007a: 21-23). Respektowanie kodeksu jest egzekwowane przez całą społeczność, która wybiera najwyższego sędziego, czuwającego nad jego przestrzeganiem (Paszko, 2007a: 22).

Romowie żyją w lokalnych enklawach społecznych oraz posiadają ścisłą hierarchię grupową. W społeczności obowiązuje patriarchy (wyżej w hierarchii społecznej stoją mężczyźni), bardzo ważną rolę odgrywają też dzieci. Skutkuje to tym, że matki są ważniejsze od bezdzietnych kobiet (Białek, 2008: 85). Wskazuje to na istnienie wzorców odmiennych od tych, które obowiązują w kulturze polskiej. To, wraz z obecnymi uprzedzeniami, powoduje, że Romowie żyją w poczuciu ciągłego oceniania ze strony Polaków (Paleczny, 2011: 11). Z tego względu są oni ostrożni w wypowiedaniu sądów, nieufni i podejrzliwi. Cieszą się, niestety, niskim prestiżem społecznym, przypisuje im się negatywne cechy, które podkreślają przyczynę ich niskiego standardu życia.

Panuje również dysonans wartości. Takie cechy osobowości, jak beztroski stosunek do życia, skłonność do zabawy i świętowania, towarzyskość, spontaniczność, umiejętność znoszenia z humorem przeciwności losu, są wysoko cenione przez społeczność romską, ale w innym kontekście (szczególnie w kontaktach z grupą większościową) uznawane są za wady i przyczynę ich sytuacji społecznej: „To, co jest szanowane i pożądanym przez własną grupę etniczną, przybiera postać czegoś wśmiewanego i poniżającego w oczach Polaków” (Paleczny, 2011: 16).

Towarzyszy temu również brak bliskich relacji interpersonalnych między Polakami i Romami, a duża niechęć Romów do wchodzenia w związki małżeńskie z osobami spoza własnej grupy tylko sprzyja utrzymywaniu stereotypów. Sami Romowie posługują się językiem polskim tylko w sytuacjach tego wymagających, czyli w kontaktach z Polakami. Tym samym relacje między Romami a Polakami nieustannie cechują się wzajemną niechęcią.

Romowie są marginalizowani i w większości projektów, które ich dotyczą, nie są traktowani jako partnerzy, ale jako obiekty oddziaływań. Uznaje się ich często za przedmiot procesów decyzyjnych podejmowanych przez różnego typu urzędy. Romowie nie mają wiele do powiedzenia również w kwestii edukacji własnych dzieci.

Trudności w zakresie edukacji Romów

Edukacja postrzegana jest przez Romów głównie przez pryzmat uciążliwości, jakie napotykają w szkole ich dzieci. Podkreślają oni jej przymusowy charakter, niedo-

godności i trudności dzieci w szkole, zawarte w procesie nauczania wartości i treści, które stoją w opozycji wobec romskiej tradycji, oraz deprecjonowanie kultury i języka romskiego (Gerlich, Gerlich, 2011: 28). Przez większość Romów szkoła traktowana jest jako organ represyjny, podobnie jak wszelkie formy edukacji formalnej. Dominuje brak wiary, że dalsze kształcenie (poza tym obowiązującym na poziomie podstawowym) może przynieść pozytywny skutek (Nowicka, 2011: 46). Tendencja ta powoli ulega jednak zmianie głównie za sprawą liderów romskich, którzy zaczynają postrzegać szkołę jako miejsce kształcenia elit intelektualnych, a w dobrej edukacji upatrywać szansę na zmiany sytuacji gospodarczej i społecznej. Dużą trudnością nadal jest kwestia motywacji (Nowicka, 2011: 154).

Edukacja mniejszości romskiej jest specyficzna. W porównaniu z kształceniem innych grup narodowych i etnicznych, które polega na podtrzymywaniu ich tradycji, nauczanie Romów ma za główny cel ułatwienie transmisji polskiej kultury, nie zaś kultywowanie tradycji romskiej. Jednakże zapoznawanie uczniów z romskimi zwyczajami jest istotnym elementem prowadzenia edukacji interkulturowej na wysokim poziomie. Pozwala ono bowiem na zmniejszenie dystansu społecznego i obalenie stereotypów. Niestety, promowanie tradycji ograniczone jest zazwyczaj do zajęć artystycznych – tańca i muzyki.

Główną trudnością w nauce w szkole jest częsta absencja romskich uczniów. Przyczynami nieobecności na zajęciach są zwykle obowiązki rodzinne (m.in. konieczność opieki nad młodszym rodzeństwem) oraz wyjazdy związane z poszukiwaniem pracy przez rodziców czy innymi okolicznościami, często związanymi z życiem rodzinnym. Wskazuje to na wspomnianą wcześniej rozbieżność w zakresie wartości. Dla nauczycieli najważniejszym celem jest edukacja, a dla Romów priorytetem są obowiązki rodzinne – w tym przebywanie razem i towarzyszenie w istotnych wydarzeniach rodzinnych (nawet jeśli wiążą się one z długimi, kilkudniowymi wyjazdami) (Nowicka-Rusek 2011: 38). W przeszłości tworzone oddzielne klasy dla Romów, aby podwyższyć frekwencję, jednakże sprzyjały one utrzymywaniu się stereotypów i uprzedzeń między grupami Romów i Polaków.

Innymi przeszkodami w kształceniu opisywanej społeczności są: ubóstwo, brak środków na edukację dzieci oraz brak kompetencji językowych zarówno u uczniów, jak i ich rodziców. Niewielki odsetek dzieci romskich uczęszczających do przedszkola wynika głównie z ograniczeń finansowych, ale również z przekonania, że dziecko nie będzie tam bezpieczne. Romowie zawierają przede wszystkim osobom ze swojej społeczności, zatem ich zaufanie w stosunku do nauczycieli jest ograniczone (także przez wgląd na to, że dzieci traktowane są w tej kulturze jako największa

wartość). Trudność stanowi też transport dzieci zarówno do przedszkola, jak i szkoły, w szczególności gdy instytucje te położone są w znacznej odległości od miejsca zamieszkania. Konieczne jest wówczas zapewnienie dziecku opieki przez osobę ze środowiska Romów (Osuch, Dwojak, 2009: 125). Problem stanowi również brak wykształconej kadry pedagogicznej znającej język romski, a także niewielka ilość publikacji – materiałów dydaktycznych (niewystarczająca jest liczba wykształconych liderów społeczności romskiej).

Innym aspektem, który trzeba wziąć pod uwagę, organizując edukację Romów, jest obowiązujące tabu kulturowe. Dotyczy one między innymi stroju: dziewczęta mają trudność w uczestnictwie w zajęciach wychowania fizycznego i nie mogą uczęszczać na basen. Ciągłe obowiązuje tradycja porywania dziewczynek, której następstwem jest małżeństwo. Z tego względu rodzice mają uzasadnione obawy przed uczestnictwem własnych córek w wycieczkach. Można temu zaradzić, organizując opiekę osoby pochodzącej ze społeczności romskiej, która cieszy się zaufaniem.

Należy również zaznaczyć, że duży odsetek dzieci otrzymujących orzeczenie o niepełnosprawności intelektualnej stanowią dzieci romskie. Widoczna jest tu wyraźna nadreprezentacja. Może być to skutek niewłaściwych narzędzi badawczych stosowanych w poradniach psychologiczno-pedagogicznych – narzędzi, które nie uwzględniają różnic kulturowych – jak też wywierania presji przez samych rodziców ze względu na wiążące się z tym bonifikaty pieniężne i minimalne oczekiwania kadry pedagogicznej – głównie brak pretensji w przypadku absencji dziecka (Nowicka-Rusek, 2011: 43). W badaniach przeprowadzonych przez zespół pod przewodnictwem Haliny Grzymały-Moszczyńskiej z wykorzystaniem Testu Matrycy Ravena w wersji standard lub kolorowej ustalono, że aż 51,6% dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności intelektualnej jest pełnosprawna (Grzymała-Moszczyńska [et al.], 2011: 57). Co ważne, dzieci romskie znajdujące się w szkołach masowych nie różniły się w zakresie wyników od dzieci romskich znajdujących się w szkołach specjalnych (Grzymała-Moszczyńska [et al.], 2011: 69).

Omawiając problem edukacji dzieci romskich, należy wskazać również na fakt, że często nie opanowują one materiału w standardach wymaganych do zaliczenia poszczególnych klas, lekceważą obowiązki ucznia i mają wysoką absencję szkolną. W wyniku tego wypadają one z polskiego systemu edukacji (Nowicka-Rusek, 2011: 38). By temu zapobiec, konieczne jest uwrażliwianie pedagogów na problemy opisywanej społeczności, a także wdrożenie długofalowych programów na ich rzecz, w których będą oni partnerami, a nie podmiotami oddziaływań.

Proponowane rozwiązania w zakresie edukacji

W latach 2004-2013 funkcjonował „Program na rzecz społeczności romskich w Polsce”, którego najważniejszym elementem była edukacja. Proponował on model klas integracyjnych, w których dzieci miałyby zapewnione wsparcie ze strony nauczycieli wspomagających oraz asystentów romskich. Celem była tym samym eliminacja funkcjonujących dotychczas klas romskich. Oprócz nauczyciela prowadzącego zajęcia, w edukacji uczestniczyć mieli także nauczyciel wspomagający oraz asystent romski. Do zadań nauczyciela wspomagającego należały: bieżący nadzór nad postępami dzieci w nauce, prowadzenie zajęć wyrównawczych oraz pomoc w odrabianiu lekcji i stały kontakt z rodziną. Warto zauważyć, że model pracy, który obejmuje współpracę nauczyciela prowadzącego i wspomagającego, funkcjonuje w Polsce już w klasach integracyjnych.

Zupełnym *novum* jest natomiast wprowadzenie asystentów romskich, których celem jest zapewnienie pomocy uczniom romskim w wielu aspektach. Ich zadanie polega przede wszystkim na budowaniu pozytywnego obrazu szkoły i wskazywaniu korzyści płynących z wykształcenia. Dzięki temu podniesie się motywacja do uczęszczania do placówki oświatowej i poszerzania własnej wiedzy (Machul-Telus, Majewska, 2011: 32). Do zadań asystentów romskich należy ponadto pilnowanie porządku w klasach podczas zajęć, dbanie o frekwencję uczniów na zajęciach oraz pomoc w odrabianiu lekcji. Ważnym aspektem jest także organizacja zajęć dodatkowych. Wsparcie ze strony asystenta jest istotne również dla nauczycieli i pedagogów oraz rodziców. Pracownikom szkoły asystent pomaga rozpoznać potrzeby uczniów i zdiagnozować obszary wymagające wsparcia. Może on być również mediatorem w przypadku nieporozumień i konfliktów. Natomiast kontakt z domem rodzinnym pozwala na budowanie pozytywnych relacji z placówką. Dzięki niemu rodzice są informowani o przebiegu nauki, dokonywanych postępach, możliwa jest także kontrola frekwencji dzieci. Asystenci są traktowani przez Romów jako osoby godne zaufania (Grzymała-Moszyńska [et al.], 2011: 75), gdyż pochodzą z samego środowiska mniejszości.

„Program na rzecz społeczności romskich w Polsce” obejmował, oprócz możliwości zatrudniania nowych specjalistów w szkole, takie elementy, jak:

- dofinansowanie pobytu dzieci w przedszkolach;
- dofinansowanie nauki w „klasach zerowych” i możliwość jej wydłużenia;
- dofinansowanie zakupu podręczników, pomocy dydaktycznych i przyborów szkolnych;

- dofinansowanie dojazdu dzieci do i ze szkół;
- dofinansowanie dożywiania dzieci w szkole;
- dofinansowanie ubezpieczenia uczniów od nieszczęśliwych wypadków;
- wprowadzenie zajęć wyrównawczych, umożliwiających nadrobienie zaległości;
- umożliwienie odrabiania zadań domowych w szkole pod nadzorem nauczyciela;
- zachęcanie dzieci do udziału w konkursach i olimpiadach szkolnych oraz zawodach sportowych;
- wychowanie estetyczne dzieci i młodzieży poprzez bezpośredni kontakt młodzieży romskiej ze sztuką;
- pomoc w rozwijaniu uzdolnień artystycznych;
- organizacja zajęć poświęconych kulturze i tradycji Romów;
- prowadzenie zajęć edukacyjno-integracyjnych dla dzieci i młodzieży, które promować będą postawę tolerancji oraz umożliwią adaptację Romów do nowego środowiska;
- organizowanie letniego, integracyjnego wypoczynku dla dzieci romskich i polskich;
- umożliwienie uczestnictwa dzieci romskich w koloniach i zimowiskach;
- zatrudnienie rodziców romskich, którzy będą przyprowadzać i odprowadzać dzieci do i ze szkoły oraz czuwać nad ich zachowaniem podczas lekcji w terenie, wycieczek i imprez;
- organizowanie spotkań z rodzicami na temat obowiązku szkolnego i obowiązku nauki dzieci;
- organizacja pomocy psychologicznej i pedagogicznej dla rodziców i dzieci;
- organizowanie zajęć edukacyjnych dla dorosłych Romów;
- organizowanie kursów zawodowych dla młodzieży i dorosłych;
- utworzenie świetlic środowiskowych, w których dzieci mogłyby spędzać czas pod nadzorem pedagogicznym;
- opracowanie systemu stypendialnego dla studentów romskich;
- opracowanie systemu stypendialnego dla dzieci i młodzieży romskiej uzdolnionej artystycznie;
- opracowanie podręczników i programów nauczania języka romskiego;
- opracowanie podręczników z zakresu historii i kultury Romów³.

³ Mniejszości Narodowe i Etniczne, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2013-2014*; <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/romowie/>

Program ten wskazywał również na takie ważne zadania, jak:

- utworzenie stanowisk lokalnych pełnomocników społeczności romskiej;
- zorganizowanie Centrów Porad Obywatelskich;
- szkolenia dla liderów lokalnych społeczności romskich;
- opracowanie i promocja publikacji dotyczących edukacji obywatelskiej Romów;
- emisja cyklicznych audycji dla Romów w mediach lokalnych i ogólnopolskich⁴.

Jak wskazują sprawozdania z Programu, jego efektem jest realizowanie obowiązku szkolnego przez wszystkie lub prawie wszystkie dzieci romskie (zauważa się w tym aspekcie stałą tendencję). Podkreśla się w też rolę pracy asystentów romskich oraz nauczycieli wspomagających i jej pozytywne wpływy na całą społeczność. Uwypuklona została również konieczność podjęcia kolejnych programów, które będą kontynuować poczynione wysiłki⁵.

Nie można zapomnieć o konieczności doksztalcania nauczycieli – powinni mieć oni możliwość dalszego kształcenia specjalistycznego oraz pomocy metodyków międzykulturowych i wolontariuszy. Konieczne jest objęcie wsparciem merytorycznym nie tylko nauczycieli wspomagających i asystentów, ale wszystkich pedagogów pracujących w szkole. Ważne jest kształtowanie ciekawości własnej odmienności etnicznej, tradycji i historii własnej grupy.

Niezwykle istotne jest przeciwdziałanie jakimkolwiek działaniom dyskryminacyjnym. Niedopuszczalne są praktyki tworzenia odrębnych klas romskich, osobnych wejść, czy tym bardziej zapewnienia różnego standardu pomieszczeń, co miało miejsce w Szkole Podstawowej w Maszkowicach. Konieczne jest również zapewnienie asystentowi romskiemu godziwych warunków pracy, w tym w szczególności objęcie umową o pracę (a nie umową-zleceniem na okres od września do czerwca) oraz zapewnienie życzliwości ze strony grona pedagogicznego. Nie wolno zatem pozwalać na sytuacje, w których dyrekcja szkoły nie udziela asystentowi informacji w sprawach związanych z edukacją dzieci pochodzenia romskiego,

program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/tresc-programu-na-rzecz/6670,Tresc-Programu.html (dostęp: 16.09.2014 r.).

⁴ Ibidem.

⁵ Mniejszości Narodowe i Etniczne, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, *Sprawozdania z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w 2012 r.*; <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole-1/6978,Sprawozdania-z-realizacji-Programu-na-rzecz-spolecznosci-romskiej-w-Polsce-w-201.html>, s. 16-18 (dostęp: 23.09.2014 r.).

uniemożliwia udział w zajęciach wyrównawczych oraz nie wpuszcza asystentów do pokoi nauczycielskich⁶.

Istnieją również dobre praktyki w organizowaniu edukacji mniejszości romskiej w Polsce. Przykładem może być przedszkole w Czarnej Górze w województwie małopolskim oraz niepubliczna szkoła w Suwałkach, w których wprowadzono do kształcenia uczniów elementy języka romskiego⁷. Najważniejsze jest jednak nastawienie nauczycieli oraz posiadane przez nich umiejętności i kompetencje. Podejmowane przez pedagogów działania są niezwykle istotne. To od nich bowiem zależy stworzenie w klasie atmosfery życzliwości, która może być najbardziej istotnym elementem we wdrażaniu edukacji interkulturowej: „Kształtowanie postaw otwartości i tolerancji wobec mniejszości powinno być częścią ogólnego kształcenia ucznia, który powinien zrozumieć, że dyskryminacja i nietolerancja nie są uprawnione wobec żadnej z grup. Nie może się to jednak ograniczać do ogólnych zasad czy abstrakcyjnych przykładów. Ucznia należy konfrontować – zwłaszcza w trybie warsztatów, symulacji i pracy w grupach – z konkretnymi przypadkami spotkania i zderzenia kultur. Jedynie rozbudzenie empatii może doprowadzić do trwałej zmiany postaw”⁸.

Edukacja mniejszości narodowych i etnicznych stanowi niewątpliwe wyzwanie dla polskiego systemu oświaty. Wprowadzenie szeregu regulacji prawnych umożliwia zatrudnienie nauczyciela wspomagającego oraz asystenta romskiego w szkole, co przyczynia się do poprawy sytuacji edukacyjnej mniejszości. Nie można zapomnieć, że najważniejszym wskaźnikiem powodzenia działań mających na celu asymilację Romów jest zmniejszenie dystansu społecznego Polaków wobec nich oraz wyzbycie się uprzedzeń i przełamanie funkcjonujących stereotypów.

Literatura

- Białek K. (2008). *Romowie*. [W:] *Edukacja przeciw dyskryminacji*. Red. P. Dzieliński. Warszawa, s. 81-92.
- CBOS (2014). *Stosunek Polaków do innych narodów*. Warszawa.
- Dyba K. (2006). *Edukacja międzykulturowa*. [W:] *InterEOL; Edukacja Intekulturowa OnLine. Podręcznik*. Red. R. Młynarz, A. Paluch. Gliwice, s. 25-39.

⁶ Sekretariat Marszałka Sejmu RP, *Pismo DCK/1/GP-512-37/08 z dnia 30.06.2008 roku*; [http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/MNE_20080630_d4/\\$file/MNE_20080630_d4.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/MNE_20080630_d4/$file/MNE_20080630_d4.pdf) (dostęp: 19.09.2014 r.).

⁷ D. Rzemieniewski, *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce*; <http://www.przegladpowszechny.pl/2009/11/07/mniejszosci-narodowe-i-etniczne-w-polsce/> (dostęp: 20.09.2014 r.).

⁸ L. Nijakowski, op. cit.

- Gerlich M.G., Gerlich M.A. (2011). *Wybrane aspekty problemu*. [W:] *Raport końcowy z projektu badawczego: Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*. Red. M. Kołaczek, J. Talewicz-Kwiatkowska. Oświęcim, s. 19-34.
- GUS (2012). *Raport z wyników. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa.
- GUS (2013). *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa.
- Grzymała-Moszczyńska H., Barzykowski K., Dzida D., Grzymała-Moszczyńska J., Kosno M. (2011). *Raport końcowy w projekcie badawczego*. [W:] *Raport końcowy z projektu badawczego: Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*. Red. J. Talewicz-Kwiatkowska, M. Kołaczek. Oświęcim, s. 51-84.
- Jakimik E.A. (2009). *Romowie. Koczownictwo, osiadły tryb życia – wybór, konieczność czy przymus?* Szczecin.
- Krasnowolski A. (2011). *Cyganie/Romowie w Polsce i w Europie: wybrane problemy historii i współczesności. Opracowanie tematyczne OT-603*. Warszawa.
- Machul-Telus B., Majewska M. (2011). *Edukacja mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym w Polsce 2010-2011*. Warszawa.
- Milewski J. (2009). *O Cyganach/Romach słów kilka*. [W:] *Romowie. Przewodnik. Historia i kultura*. Red. A. Caban, G. Kondrasium. Radom, s. 10-14.
- Nowicka-Rusek, E. (2011). *Szkoła, rodzina i dzieci romskie*. [W:] *Raport końcowy z projektu badawczego: Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*. Red. M. Kołaczek, J. Talewicz-Kwiatkowska. Oświęcim, s. 35-50.
- Osuch W., Dwojak A. (2009). *Szkolnictwo mniejszości narodowych w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem Romów małopolskich*. [W:] *Badania i podróże krakowskich geografów, t. IV*. Red. Z. Górka, J. Więclaw-Michniewska. Kraków, s. 115-127.
- Paleczny T. (2011). *Społeczno-kulturowe podłoże wykluczenia: przypadek dzieci romskich w szkołach specjalnych w Polsce – kilka ogólnych refleksji*. [W:] *Raport końcowy z projektu badawczego: Funkcjonowanie poznawcze i językowe dzieci romskich uczęszczających do szkół podstawowych specjalnych i masowych – konteksty społeczne*. Red. J. Talewicz-Kwiatkowska, M. Kołaczek. Oświęcim, s. 10-18.
- Paszko A. (2007a). *Romowie w Polsce – tradycja i współczesność*. [W:] *Romowie na rynku pracy – problemy i sposoby ich rozwiązania*. Red. M. Zawicki. Kraków, s. 11-28.
- Paszko A. (2007b). *Doświadczenia krajowe w zakresie rozwiązywania problemów mniejszości romskiej na rynku pracy*. [W:] *Romowie na rynku pracy – problemy i sposoby ich rozwiązania*. Red. M. Zawicki. Kraków, s. 29-44.
- Paszko A. (2007c). *Asystent romski*. (W:) *Romowie na rynku pracy – problemy i sposoby ich rozwiązania*. Red. M. Zawicki. Kraków, s. 97-103.

Źródła internetowe:

Mniejszości Narodowe i Etniczne, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, *Program na rzecz społeczności romskiej w Polsce na lata 2013-2014*;

- <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/tresc-programu-na-rzecz/6670,Tresc-Programu.html> (dostęp: 16.09.2014 r.).
- Mniejszości Narodowe i Etniczne, Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji, *Sprawozdania z realizacji Programu na rzecz społeczności romskiej w Polsce w 2012 r.*; <http://mniejszosci.narodowe.mac.gov.pl/mne/romowie/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole/program-na-rzecz-spole-1/6978,Sprawozdania-z-realizacji-Programu-na-rzecz-spolecznosci-romskiej-w-Polsce-w-201.html> (dostęp: 23.09.2014 r.).
- Nijkowski L., *Oświata mniejszości narodowych w Polsce*; <http://zielonewiadomosci.pl/tematy/mniejszosci/oswiata-mniejszosci-narodowych-w-polsce/> (dostęp: 20.09.2014 r.).
- Rzemieniewski D., *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce*; <http://www.przegladdpowszechny.pl/2009/11/07/mniejszosci-narodowe-i-etniczne-w-polsce/> (dostęp: 20.09.2014 r.).
- Sekretariat Marszałka Sejmu RP, *Pismo DCK/1/GP-512-37/08 z dnia 30.06.2008 roku*. [http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/MNE_20080630_d4/\\$file/MNE_20080630_d4.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie6.nsf/nazwa/MNE_20080630_d4/$file/MNE_20080630_d4.pdf) (dostęp: 19.09.2014 r.).

Akty prawne:

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483, art. 35).
- Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz.U. 2005 nr 17 poz. 141).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty (Dz. U. z 2004 r. Nr 173, poz. 1808).

Education of the Roma Minority in Poland

Summary

Poland recognizes nine national minorities (Belarusian, Czech, Lithuanian, German, Armenian, Russian, Slovak, Ukrainian and Jewish) and four ethnic (Karaim, Lemko, the Roma and Tartars). However, the country is highly homogeneous in terms of nationality. Only 3.65% of the total population declared other than Polish national-ethnic identification. Despite the fact there are several of regulations that provide possibility of receiving education supporting cultural identity.

The Roma are one of the ethnic minorities, which includes 17 thousand people. This group has specific needs. These result mainly from the social distance to Roma and functioning of stereotypes about them. Poles often exhibit discriminatory behavior against the Roma. The main difficulties of this group are bad social conditions, and inherited unemployment. The education of the Roma minority is an area that needs support.

The main objective of Roma education, compared to other national and ethnic groups (including the behavior of their own tradition), is facilitating the transmission of Polish culture. Great difficulty in education is high absenteeism of students. Their causes are usually family responsibilities and trips resulting from research work by their parents or other circumstances. This indicates a large difference between the values. Most important objective for teachers is education, while for the Roma is a priority of family ties – including being together and support in important family events. In the

past, created separate classes for Roma to increase their presence in the classroom. However, promoted the maintenance of stereotypes and prejudices between groups of Roma and Poles.

Other obstacles in education are: poverty, not sufficient financial resources allocated to the education of children and the lack of linguistic competence of students and their parents. A small percentage of children attending kindergarten is mainly due to financial constraints, but also of the belief that the child will not be safe there. Roma usually trust people mainly from their community, so their confidence in relation to teachers is limited. In particular, that children are the greatest value. The difficulty is also a transport of children in both kindergarten and school. To make matters worse, these institutions are often at a considerable distance from the place of residence. Then it is necessary to provide care for the person with the Roma community.

Another problem is the lack of skilled teaching staff knows the Romany language. Also insufficient is the number of publications, including teaching materials. Unfortunately, there are also few educated leaders of the Roma community.

Another aspect that one needs to consider organizing education is a cultural taboo exist. This applies, *inter alia* outfit: girls have difficulty in participating in physical education at school and can not attend the swimming pool. Still there is a tradition of kidnapping the girls, the consequence of which is marriage. For this reason, parents have reasonable concerns about their daughters from participating in excursions. Could be remedied by organizing care by people coming from the Roma community, which enjoys the trust.

Unfortunately, there is a large percentage of children receiving a certificate of disability rights is Roma children. There is a clear over-representation. This may be due to incorrect research tools used in the Psychological and Pedagogical Counselling Centre. Typically, the tests do not take into account cultural differences. Also, the parents put pressure on specialists because of the cash subsidies and minimum expectations of teachers in special schools (mainly lack of pretensions for the absence of the child).

One of the problems of education of Roma children is the lack of mastery of the material enforced by the school to pass of each classes. The difficulty is the neglect the obligations student and high absenteeism at school. As a result of Roma children coming out of the Polish education system. To prevent this it is necessary to raise the awareness of teachers about the problems described communities and implementing long-term programs for them, where they will be partners rather than subjects interactions.

To solve the above problems was created "Programme for the Roma community in Poland", which operated in 2004-2013. Its most important element was education. He pointed to the model of integrated classes in which children have the support of the special education teacher and assistants of Roma. The aim was the elimination of the existing Roma classes. Thanks to this opportunity to recruit additional staff. The tasks of a teacher are: supervision of the progress of children, organizing didactic-compensatory classes, help with homework and stay in touch with the family. Assistant of Roma should first build a positive image of the school and indicate the benefits of education. This allows you to build motivation to attend school and increase their knowledge. An important aspect is the organization of extracurricular activities. This allows you to build motivation to attend school and increase their knowledge. An important aspect is the organization of extracurricular activities. Support assistant of Roma is also important for teachers, educators and parents. Assistant helps school staff to recognize the needs of students and potential problems. It may also be a mediator in the case of disagreements and conflicts. On the other hand contact with the family home allows you to build

positive relationships with teachers and school. They inform parents about the progress of science. This allows the control children's attendance. The main thing that assistants are treated by Roma as a person worthy of trust.

However the most important element of success of the actions aimed at assimilation of the Roma, is to reduce the social distance to them and getting rid of prejudices and stereotypes functioning.